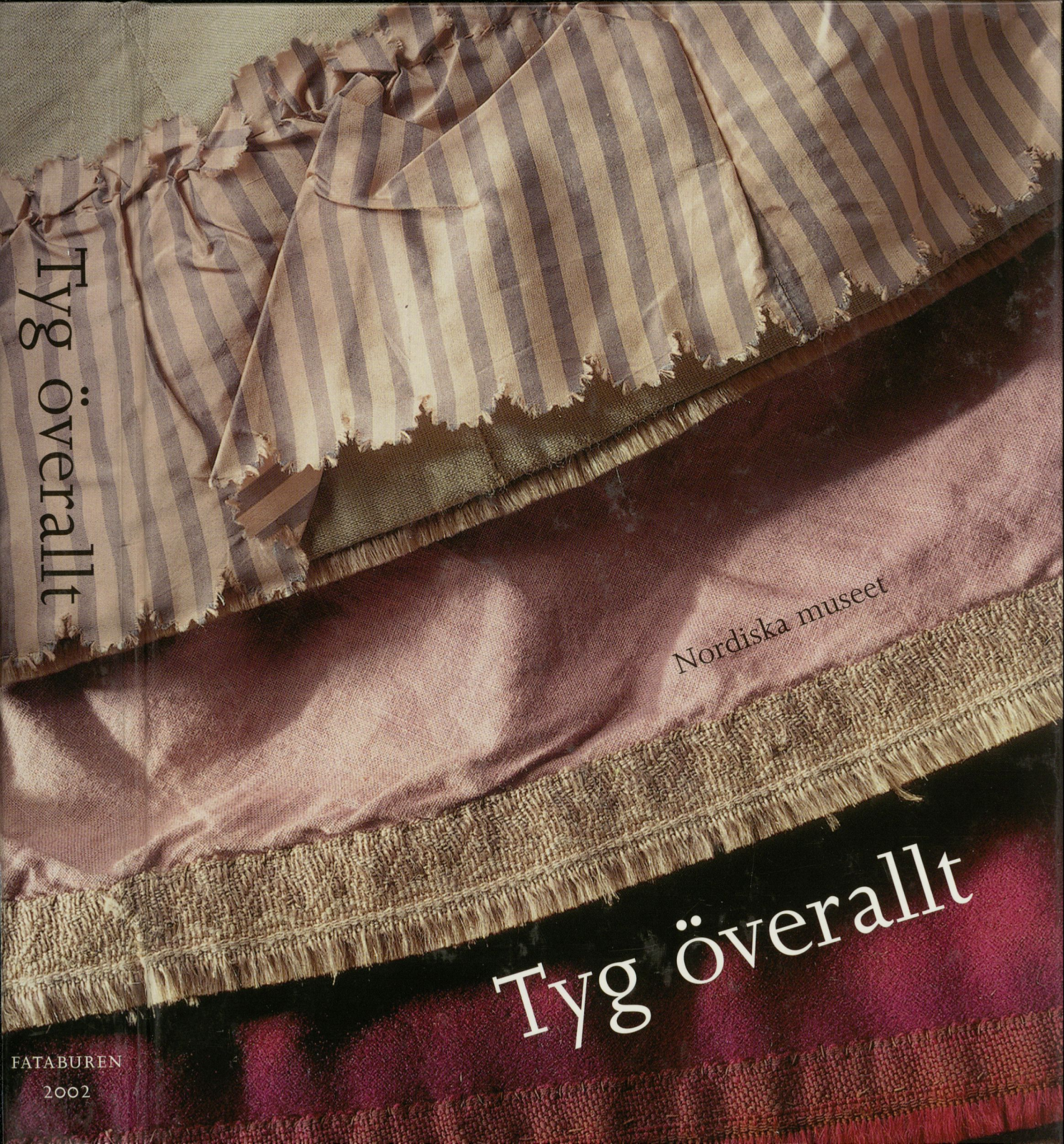

Tyg överallt

Nordiska museet

Tyg överallt

FATABUREN

2002

Nordiska museets och Skansens årsbok 2002

Tyg överallt

NORDISKA MUSEET

Fataburen 2002
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktör CHRISTINA WESTERGREN
Bildredaktör och fotograf om inte annat anges BIRGIT BRÅNVALL
I redaktionen BERIT ELDBIK och DAN WALDETOFT
Omslag och grafisk form LENA EKLUND
Omslagsbilder foto Birgit Brånvall och Karl Heinz Hernried i
Nordiska museet
För- och eftersättsblad foto Carl Wenngren i Norrköpings stadsmuseum
och Harald Olsson i Alingsås museum
Tryckt hos Fäth & Hässler, Värnamo 2002
ISSN 0348 971 X
ISBN 91 7108 483 5

Trasmattor

INGRID FRANKOW

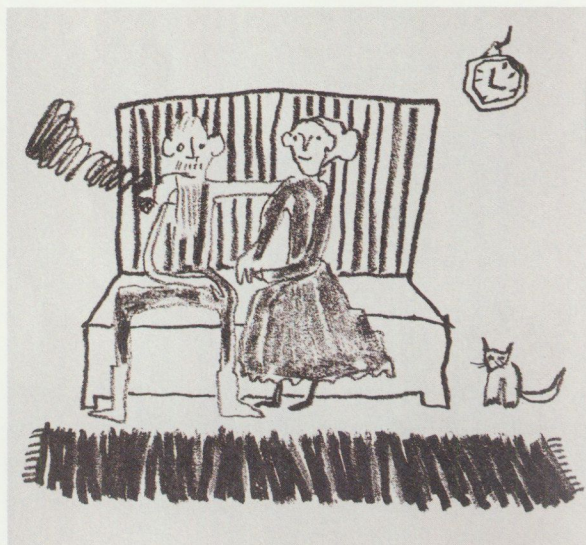
Trasmattor är något självklart för de flesta svenskar. Nästan alla har väl någon gång haft en trasmatta i sin bostad, köpt på Ikea eller Hemslöjden, ärvd eller kanske hemvävd. Men den som är intresserad av att få veta mer om dessa mattor än hur man väver dem hittar inte mycket att läsa. Tack vare ett forskningsstipendium har jag haft möjlighet att fördjupa mig i källmaterial som rör trasmattans historia. Jag har gjort en noggrann genomgång av Nordiska museets stora samling av trasmattor och grävt i arkivmaterial.

Nordiska museets bestånd omfattar ett hundratal trasmattor från 1800- och 1900-talet. De kommer från olika delar av landet och representerar olika miljöer och samhällsklasser. De första exemplaren förvärvades redan 1913. Det var fem mattor och mindre bitar som köptes in från Hushållningssällskapets slöjdmagasin i Karlskrona, de flesta sannolikt vävda omkring 1910. Museets tjänstemän har senare fortsatt att oregelbundet förvärva trasmattor, ibland i samband med inventeringar i olika landskap.

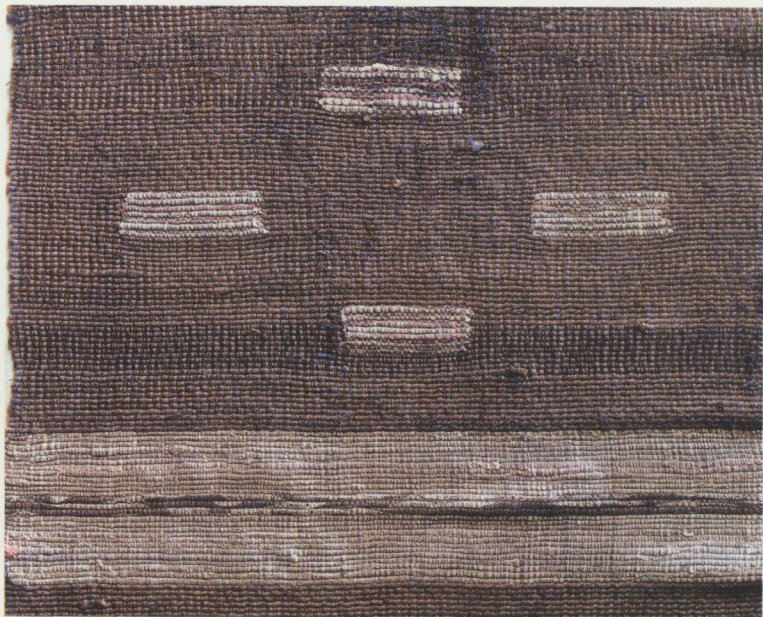
Trasmattor är ett exempel på återbruk av material, ett fenomen som i vår tid lyfts fram som resurssnålt och miljövänligt. I äldre tid var det inte omtanken om miljön som styrde återbruket utan sparsamhet med det egna arbetet och ekonomin. Återanvändning av textilier förekom i många olika sammanhang och i alla samhällsskikt.

Idag är remsor av tyg, »trasor«, det vanligaste och nästan enda inslaget i trasmattor. Ursprungligen var trasväv ett sätt att ta vara på resurser som kanske inte kunde brukas på annat sätt, och då tog man till mycket annat än bara tygbitar. I äldre mattor förekommer upprepat grovt ullgarn, linblånor och grovt lingarn, sönderklippta säckar och mycket annat som inslag tillsammans med tygtrasor. I kusttrakter kunde gamla fisknät komma till användning. Näten höggs upp i lämpliga bitar med yxa och varvades med tygtrasor i väven. Från pappersbruk kunde man få köpa bitar av den torkfilt som användes vid tillverkningen av papper. Filten tvättades, färgades ibland och klipptes till mattinslag.

Terminologin för trasmattor är ibland lite svårtolkad. Idag menar de flesta med ordet *trasmatta* en vävd matta med inslag av tygremsor. Jag använder ordet i en något vidare betydelse eftersom jag accepterar även annat inslag (garn, fisknät etc.) som komplement till tyg-

»Elin och Oskar.« Teckning av Stig Claesson ur boken »Bortom de berg och den skog vari alla sagor skapas«.

Ett sätt att få inslagsmaterial var att repa upp redan vävda »tyger« som grova säckar och omslag till olika råvaror. Mattan i Nordiska museet, vävd av Matilda Johansson i början på 1900-talet, har större partier där en grov yllesnodd använts som inslag. Snodden kommer från emballage för pappersmassa troligen från Essviks massafabrik i Njurunda i Medelpad. Mattor vävda av detta material ansågs i trakten som finare än mattor enbart vävda av tygtrasor. Den tvinnade yllesnodden är av god kvalitet och säkert höll sig dessa mattor snygga längre än andra trasmattor. I det mörka partiet är inslaget svartfärgad yllesnodd, i det ljusa bomullstrasor. Inpocket har vikts om snodden så att det kan ses på båda sidor.

inslaget. I äldre tid, och dialektalt kanske än i dag, kunde en sådan vävnad också benämnas till exempel slarvmatta, lappmatta, listmatta, klutmatta. Men – dessa ord kunde också stå för mattor som var sydda av lappar på en tygbotten, flätade av tygremsor eller tillverkade på annat sätt utan att vara vävda. Ordet trasmatta kunde även avse en sådan icke vävd matta. Därför kan det ibland vara svårt att veta vad

som avses med ett lösryckt skriftligt belägg av dessa ord. Om det däremot finns ytterligare information blir det lättare att förstå vilken typ av matta som avses. När man i *Dagligt Allehanda* för den 1 maj 1824 kan läsa att »några och 40 alnar trasmattor finnas till salu för billigt pris, i Tobaksboden uti huset N:o 3 vid Tullgatan å Ladugårds-landet«, så är det högst sannolikt att det är vävda mattor med tanke på längden, ca 25 meter. Detta är hittills det äldsta belägget på ordet trasmatta som hittats i Sverige.

Högrestandsmiljö

De äldsta exemplen på trasmattor i Nordiska museets samlingar är ett par avklippta mindre bitar. De skänktes 1919 av en fabrikör Sandberg från Linköping förmedlade av den till museet mångårige givaren Axel Borg, även han från Linköping. Axel Borg har bifogat ett brev där han skrivit ner uppgifter om mattbitarna. Sandberg hade fått dem från en kvinna som uppgivit att hennes mor vävt mattorna. Namnen på de båda kvinnorna är något felstavade i brevet, men ef-

»Utmätningen. Ett minne av julaftonen 1840.« Det är osäkert om mattorna är trasmattor, de skulle också kunna vara av ylle, men bilden visar hur randiga gångmattor användes i borgerlig miljö vid den här tiden. Här är de utlagda i fyrkant längs rummets kanter och med en längd diagonalt över golvet, troligen mellan de två mest använda dörrarna. Akvarell i Nordiska museet av Joseph Stäck.

Med prydlig handstil har husmodern på Lidetorps gård för varje år noterat vad som vävts under året. Här framgår att det under 1846 vävdes förutom en längd trasmattor även blått och vitt rullgardinstyg, hellinnelärft och två blångarnsvävar, totalt 238 alnar = drygt 140 meter. Vävbook i Nordiska museets arkiv.

Vävnader 1846

	Blått	Vitt	Rullgardinstyg	Hellinnelärft	Blångarnsvävar
Blått och vitt Rullgardinstyg, beordrat	61	30	8	4	
Lärfst. hellinnelärft af D ^{ns}	47	30	8	4	
Blångarnsvävar af K ^{on} ingens H ^{er} lig	60	54	18	9	
D ^{ns} D ^{ns} D ^{ns} D ^{ns}	10	50	4	5	
Trasmattor	18	32	6		
Summa	276	330	29	14	

Väfn

Drall, linne
hvit
D^{ns} linne
Proratt
Trasklin
Blång
D^{ns}

tersom väverskan uppges vara prostdotter från Östergötland har det gått att spåra dem. Axel Borg kallar vävnaderna för »trasmattprof».

Adelaide Ohrling hette kvinnan som tillverkade mattorna. Hon var född 1818, dotter till prosten i Väderstads pastorat i Göstrings härad Carl Peter Ohrling och hans hustru i andra giftet Catharina Theodora Acharius. År 1850 gifte sig Adelaide Ohrling med den nio år äldre Johan Steinnordh som då var gymnasieadjunkt i Linköping. Han var även prästvigd 1840. De fick endast ett barn, dottern Emma från vilken Sandberg hade fått vävnaderna. Med tanke på att Adelaide levde

ända till 1911 är uppgiften om ursprunget säkert korrekt.

Är det förvånande att museets äldsta trasmattor är vävda av en kvinna hörande till den borgerliga kulturen, en prästdotter? Nej faktiskt inte. Tvärt emot vad man kanske tror förekom de äldsta kända trasmattorna i Sverige i högre ståndsmiljö, dvs. i herrgårdar, prästgårdar och i borgerlig stadsmiljö. De skriftliga beläggen förekommer i bouppteckningar, dagböcker, tidningar och vävjournaler.

Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, berättar i sin berömda dagbok mycket om det dagliga livet på Årsta gård strax söder om Södermalm i Stockholm. Hon skriver om vem hon träffar, vad som tillverkas, vad hon köper etc. Hon föddes 1753, gifte sig 1775 med ryttmästaren Christian Henrik von Schnell, förde dagboken 1793 till 1839 och dog ett par år senare. Originalet till dagboken finns i Nordiska museets arkiv. Med hjälp av ett slagordsregister kan man här hitta många intressanta uppgifter, bland annat finns det ett flertal noteringar om olika mattor. Den 8 april 1808 köper hon en 30 alnars »lappmatta« för 6½ skilling alnen. På grund av mattans längd (ca 18 meter) kan man nog utgå ifrån att detta är en vävd trasmatta. Inte ens i herrgårdsmiljö hade man mattorna på året runt. Det finns flera noteringar i dagboken om när mattorna lades på under hösten och när de togs bort under våren. Denna lappmatta lades ut på stora salsgolvet först den 20 december samma år. Att den lades i stora salen visar att trasmattor sågs som representativa, åtminstone som nya. I november 1811 satt Årstafrun själv och »sydde ihop lappar till mattväf«. I december 1813 skriver hon: »Jag nystade slut på inslagsgarnet till min påtänkta mattväf, hvartill jag nu hade garn och hopsydda lappar 30 marker.« Här kommer det tydligt fram att »lapparna« var avsedda att vävas in i en matta tillsammans med garn. 30 marker är nästan 13 kg så inslaget skulle räcka till många meter.

I bouppteckningen från 1841 efter Märta Helena Reenstierna återfinns under rubriken »Meubler och Husgeråd« ett antal »golfmattor« av ylle av olika storlek och värde, medan »1 st Trasmatta«

har hamnat under »Diverse« och åsatts ett mycket lågt värde. Här hittar man också hennes vävstol med tillbehör.

I vävjournaler i museets samlingar finns några tidiga noteringar om vävda trasmattor. En vävjournal är en kronologisk förteckning över vad som vävdes i hushållet. De fördes i förmögnare hem där produktionen var större och ofta även anställda kvinnor vävde. År 1846 vävde kökspigan Marie en längd på 32 alnar (drygt 19 meter) »trasmattor« på herrgården Lidetorp i Nysunds socken, Visnums härad i Värmland. Tre år senare vävdes 28 alnar trasmattor av Johanna på samma gård. Vävjournalen är förd 1846–59 och berättar för varje år vilka tyger och hur många alnar som vävdes samt hur mycket material som gick åt. Det är duktyg av linnedräll, blågarnsvävar, bomullsväv till vita täcken, stubbtyg och mycket annat. Trasmattorna är de enda mattorna som noterats.

De två sparade bitarna av Adelaide Ohrlings trasmattor är inte så stora. Bredden är ca 55 cm på båda. Den ena biten är 66 cm lång, den andra endast 40 cm. Det som är speciellt med de här mattbitarna, och det som antagligen gjort att man sparat dem, är att det finns ett inplockat motiv på båda. Varpen är av handspunnet tvinnat linsgarn. I den ljusare mattan är det oblekt. I den mörkare har garnet eventuellt varit brunfärgat, men färgen har i så fall fällts ur vid tvätt. I denna matta är varptrådarna dubblerade med lite oregelbundna mellanrum över hela bredden men utan att det märks någon speciell mönstereffekt. I den ljusa mattans »ros« ligger inplocket delvis ovanpå botten och är delvis utfört i gobelängteknik. Den tulpanliknande blomman är helt och hållet inplockad ovanpå botteninslaget. Båda vävnaderna är väl utförda och det märks att det är en person som är van att arbeta med trasor och att ställa samman färger som har vävt dem. Trasorna är smala och jämnt klippta och färgerna är harmoniskt fördelade. De tyger som använts är handvävda tunna beklädnadstyger av bomull, linne, ylle samt något siden. Den större ljusare biten innehåller mest bomull och linne, den mindre mest yl-

Bitar av trasmattor vävda
av Adelaide Ohrling troligen
på 1840-talet.

le. Att döma av de tyger som använts till trasorna är mattorna troligen tillverkade på 1840-talet, kanske inför bröllopet år 1850.

Ett roligt sammanträffande är att det i museets samlingar finns en liten tygprovbok som tillhört Aurora Steinnordh, daterad Åsbo -45. Den innehåller 69 st. små prover av sådana tyger som vävdes i prästgårds- och herrgårdsmiljö vid den här tiden. Åsbo socken ligger också i Göstrings härad och Aurora, som levde mellan 1828 och 1879 och gifte sig 1862 med rektorn i Söderköping Mauritz Widgren, var syster till Adelaide Ohrlings make.

Allmogemiljö

Trasmattor förekom alltså tidigast i högreståndsmiljö. Först under 1800-talets andra hälft blev de relativt vanliga i bonde- och torparhem liksom andra enkla mattor. I många av svaren på de frågelistor som Nordiska museet har skickat ut sedan 1920-talet kommer det fram uppgifter om användningen och tillverkningen av trasmattor.

Odina Jönsson hette en av museets flitigare så kallade meddelare under 1900-talet. Hon var bondhustru och född 1875. Hon gjorde många uppteckningar från sin hemtrakt Allerums socken i Luggude härad i nordvästra Skåne och förmedlade också föremål till museets samlingar. 1938 köptes några hela trasmattor samt mindre bitar från Odina Jönsson. Samma år hade hon besvarat frågelistorna *Vävning* och *Textilt arbete* och där berättat om bland annat vävning av trasmattor och om några väverskor. Här följer några citat ur hennes svar:

»Den tid då trasmattvävnad började förekomma bland allmogen var det noga om trasor. Blev det någon bit över vid klippning av ett nytt plagg, så fick den tagas väl vara på för användning till lagning; man kunde därför endast samla smala remsor (remplinga) som icke dygde till något annat – de va endo noed [det var ändå något] – de lyste endo ed grån [det lyste ändå lite grand] ... Trasorna klipptes med ullsax.«

Provbok med tyger
av samma typ som
de som ingår i
mattorna vävda av
Adelaide Ohrling.

»Den röda angelinfärgade natröjan durte ränner [anilinfärgade natröjan dugde till ränder].«

»Och i ringblommor (Döshulta solsicker) som växte som ogräs i havrafälten färgades trasor för mattans brad [färgrand] och i kulna mörka dagar (1880-talet) stannade barnen inne i stugan och lekte och de spelade kula på trasmattan med ett av 'braden' som mål och kulan fösades, om det ville lyckas, fram i den gula mittelranden – mitt i solen.«

Odina Jönsson är i sina uppteckningar mån om att framhålla de kvinnor som producerade mycket av det sena 1800-talets textilier i hemmen. Den ena kvinnan som uppges som tillverkare av några av de till museet sålda trasmattorna är Odina Jönssons egen farmor, Kjersti Nilsdotter eller Kjersti skräddares Hjälmskult som gift. Hon var född i Hittarps socken 1810. Kjersti vävde för avsalu för att försörja sig och de fyra barnen under mannens sjukdom och senare som änka. Hon var känd som en snabb och duktig väverska och kunde väva sexton alnar (ca 9,5 meter) linne på en dag. Kjersti ansåg att

inslagsspolen kunde slås lika snabbt i väven som den spolades. Hon färgade också en del garn själv. Förutom linne vävde hon tyger till kostymer, klänningar, förkläden, huvuddukar, sängtäcken och mycket annat. Vanligen hade hon sålt räcken innan den var nervävd. Däremot nämner inte Odina att Kjersti skulle ha vävt trasmattor för avsalu. De mattor som Odina sålde till museet verkar ha

Interiör med trasmattor från Gryts socken i Östergötland, 1946. Foto i Nordiska museets arkiv.

Detalj av två av de mattor som Odina Jönsson sålde till Nordiska museet 1938. De är vävda av ungefär samma trasor men randningen är något varierad. Det syns hur färgerna förändras efter tvätt och blekning.

Kök i Sorunda, Södermanland. Trasmattorna är vävda med bottnar och ränder. Bottnarna har två olika färger som används växelvis. Oljemålning i Nordiska museet av Fanny Brate 1916.

kommit från Kjerstis eget hem, hon berättar att farmodern »var rädd om dem«. En del av trasorna uppges vara klippta av tyger som hon vävt själv. Kjersti Nilsdotter dog 1899. Den andra kvinnan som Odina Jönsson anger som väverska till några av mattorna är Pernilla Olsson i Döshult, född Jönsson Bötter 1845 i Mjöhult.

Alla mattorna och de mindre bitarna, sammanlagt 14 stycken, är väldigt lika varandra. De trasor som använts är delvis samma i flera olika mattor och därför är det lite förvånande att säljaren anger att det är två olika kvinnor som har vävt dem. Mönstringen är gjord efter den princip som brukar kallas för »bottnar och ränder«. Det betyder att mattorna har partier vävda med ganska murriga och mörka trasor, ofta ingår svart. Detta är bottnarna. Mellan bottnarna finns de färggladare randpartierna som består av flera smala ränder, gärna symmetriskt grupperade inom partiet. Trasorna i mattorna från Allerum är medelgrovt klippta av mestadels ganska grova tyger. Mycket är av ylle, annat av grov triå som tycks ha varit strumpor och den av Odina Jönsson nämnda nattröjan som är färgad starkt lila med anilinfärg. I de mattor som är tvättade har det lila blekts ur olika mycket. Det vita mitt i randpartierna har eventuellt varit gulfärgat, men det syns inga spår av gul färg nu. Varpen varierar i mattorna. I några är det lingarn av olika grovlek, i övriga bomullsgarn av olika grovlek och karaktär. Alla mattor och mattstumpar har en kort »frans« av varpen. På nästan alla är en liten knut gjord längst ute på varje varptråd, troligen för att den inte skulle fransa upp sig vid tvätt. Mattorna torde vara tillverkade under perioden 1870–90.

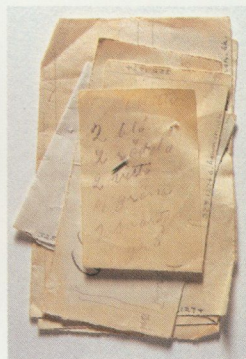
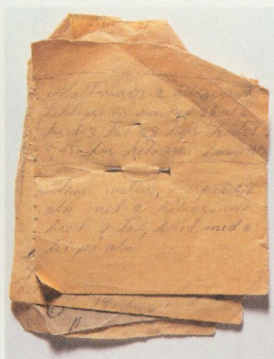
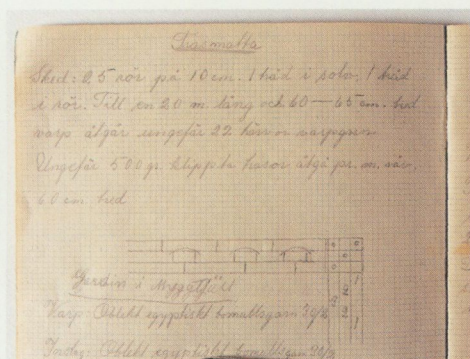
Även om Kjersti Nilsson och Pernilla Olsson bara vävde tras-mattor för eget behov så fanns det många andra kvinnor som gjorde det för avsalu. En av dem var Hulda Jönsson (inte släkt med Odina Jönsson). Hon föddes 1885 i Färs härad i södra Skåne. Fadern var statdräng på Lillås gård och Hulda växte upp under mycket enkla förhållanden. Modern dog när hon var sju år, när hon var nio gifte fadern om sig. Efter sju års skolgång och den obligatoriska konfirmationen fick Hulda som de flesta flickor på landsbygden börja tjäna som piga, för hennes del på en bondgård i Sjöbo. Förhållandet till husbondfolket var tydligen ganska bra, hon stannade på gården så länge de levde. Hustrun lärde Hulda att väva, både enkla bruksvävar och lite finare textilier som drälldukar. I 25-årsåldern var hon

förlovad med grovarbetaren Carl Nilsson. Under förlovningstiden vävde och sydde hon till sin hemgift. Tyvärr avled Carl 1914 i lunginflammation innan de hunnit gifta sig. Hulda kom inte över sin sorg och saknad efter fästmannen och hon gifte sig aldrig. Det mesta av hemgiften kom inte alls eller mycket sällan till användning utan sparades.

1930 tog Hulda Jönsson hand om brorsdottern Elsa som fosterdotter i samband med att broderns hustru avled. Brodern var sjuklig och kunde inte ta hand om de åtta barnen. Elsa menar att hon var den som fick det bäst av syskonen och har hela sitt liv känt en stor tacksamhet mot fostermodern som tog väl hand om henne. Därför sparade hon länge det som fanns kvar av Huldask hemgift men ville att föremålen skulle bli betryggande omhändertagna innan hon själv gick bort. 1999 skänktes föremålen till Nordiska museet och då fick vi också historien om Huldask liv.

1926 hade Huldask arbetsgivare på bondgården avlidit och hon fick skaffa sig egen bostad och försörjning. Från detta år hade hon dessutom vård om sin far som levde till 1939. Fadern köpte ett litet hus i Sjöbo som de flyttade in i. Hulda vävde redan åt inredningsfirman Hemkultur i Malmö sedan åtminstone våren 1924, bl.a. tunna gardintyger, och fortsatte att arbeta åt dem. Hon tillverkade också lakan- och handduksvävar på beställning åt olika privatpersoner. När hon från 1930 även fick den femåriga flickan Elsa i hushållet kanske det blev svårt att hålla på med de tunna vävarna med många trådar. Då började hon väva tras mattor. Hulda och Elsa hjälptes åt att klippa trasorna. När en mattlängd var färdig bar de iväg den till Kooperativa i Sjöbo som sålde den. Vävningen räckte inte för att klara försörjningen utan Hulda arbetade också med diskning bl.a. på ett bryggeri, och långa tider hyrdes en del av bostaden ut. 1954 avled hon efter ett strävsamt liv.

Tyvärr hade Elsa inte kvar några mattor som Hulda Jönsson vävt. Men museet fick hennes vävböcker, tre stycken tunna skrivhäften

För att väva en trasmatta behövs inga märkvärdiga uppställningar och solvnotor. Ofta hamnar noteringarna på en lös lapp som i bästa fall sparas. Sida ur en av Hulda Jönssons vävböcker samt några av de lösa lappar som låg i.

med ljusblått omslag. Inuti har Hulda skrivit ner olika solvnotor och vävinstruktioner för hand, det mesta är nog tillkommet under den period i början på 1900-talet då hon lärde sig väva. Här finns en del noteringar om trasmattor, randningar, varp etc. och även några lösa lappar.

INGRID FRANKOW är intendent vid Nordiska museet med textil som ett viktigt arbetsfält. Tekniker och material är områden som varit utgångspunkt för flera av hennes undersökningar och publikationer. Under år 2000 har hon arbetat med trasmattor inom ett forskningsprojekt.